

Bodó Márton- Schnellbach-Sikó Dóra

HOL TART MA A SZOCIÁLIS, TÁRSADALMI ÉRZÉKENYÍTÉS AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁKBAN?

1. Bevezetés

Manapság egyre hangsúlyosabban kap szerepet az iskolákban a diákok nevelése és ezzel összefüggésben az oktatás szociális dimenziója. Ez adódik a társadalmi problémák növekvő számából, a szociális háttér gyöngüléséből, valamint társadalmi környezet, a globalizált világunk civilizációs kihívásaiból is. (Tari Annamária, 2011). Zsolnai Anikó egyértelműen rámutat arra (Zsolnai Anikó, 2008, 121), hogy a szociális és érzelmi kompetencia fejlődésében öröklött és tanult komponensek egyaránt szerepet játszanak. Minden olyan iskolai program, amely tapasztalati úton való tanulás részeként személyes kapcsolatok kiépülésére és mások segítésére alapul, természetes módon alkalmas megfelelő előkészítés, lebonyolítás és az élmények feldolgozása esetén ezen területek fejlesztésére, a szociális érzékenyítésre. Ebbe a körbe tartozik az élménypedagógia alapú közösségi szolgálat is.

Kérdés, hogy a gyakorlatban mennyire jelenik meg a szociális érzékenyítés iskolai programként az általános iskolákban. A továbbiakban ismertetett kutatás elemzésével erre keresünk választ.

2. Kérdőíves adatfelvétel az iskolavezetők körében

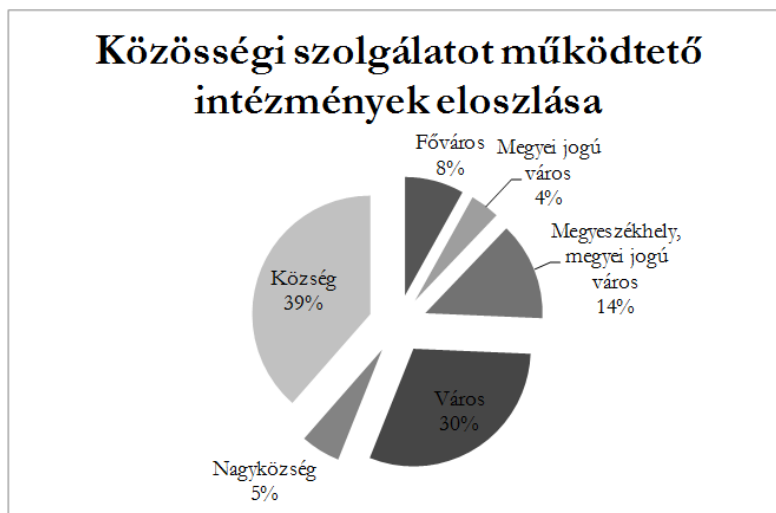
Az Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet TÁMOP 3.1.1. XXI. századi közoktatás (fejlesztés, koordináció) – II. szakasz Egész napos Iskola alprojekt keretében online vezetői kérdőívet küldött az ország minden általános iskolájának az egész napos iskola elemeinek felmérésére. A 2227 intézményből, illetve 3252 feladat-ellátási helyből 699 töltötte ki a kérdőív egészét, és 148 jelezte, hogy közösségi szolgálatként értelmezhető tevékenységeket szervez különféle iskolai keretek között. A kérdőív két kérdése utalt a közösségi szolgálatra, illetve ezen keresztül a szociális, társadalmi érzékenyítésre. A két kérdés a következőképpen szólt: *„Biztosan hallotta, hogy az érettségi előfeltétele lett a közösségi szolgálat. Van-e az iskolában (7-8. évfolyamon elsősorban) olyan program, ami előismeretet jelenthet a diákok számára (szociális, egészségügyi, kulturális, oktatási, környezetvédelmi, katasztrófavédelmi tevékenység, idősekkel, fogyatékkal élőkkel, óvodásokkal történő foglalkozás) közösségi szolgálat tekintetében?”*

A második kérdés a pozitív válaszadók számára volt nyitott kérdés: „Ha van, kérjük, röviden írja le tapasztalatait, a tevékenység pedagógiai célját az Önök intézményében.” Vélhetőleg azon intézmények töltötték ki a kérdőívet 2013 februárja és júniusa között, amelyek érdeklődtek az egész napos iskola programja iránt, ezért a kérdőív kitöltése leltárkészítés volt önmaguk számára azzal kapcsolatban, hogy milyen háttérrel rendelkeznek az új koncepciójú egész napos iskola program bevezetéséhez. Így viszont alapvetően abban voltak érdekeltek, hogy ahol lehetséges, pozitív válaszokat fogalmazzanak meg. Ebből fakadhatott, hogy a válaszadók szerint az intézmények 21%-ában többféle szociális érzékenyítést vagy környezettudatosságot, egészségre nevelést, kulturális érzékenyítést, oktatást, katasztrófavédelmet szolgáló és erősítő program működik. 101 intézmény két vagy több témakörben is szervez tevékenységet, mindössze 37-en említettek egyetlen területet. Csupán 10 intézmény nem jelölte meg, milyen területen működik közösségi szolgálat – ám az ő esetükben is elkötelezettség és lelkesedés sugárzik a válaszokból. Az adatok elemzését statisztikai módszerekkel és az Atlas.ti tartalomelemző szoftver segítségével végeztük. A válaszadó 148 intézmény közül csak nyolc olyan volt, amely nemcsak általános iskolaként, hanem gimnáziumként is működik, illetve egy intézmény speciális szakiskola is. A szociális érzékenyítés tekintetében tehát azonos feltétellel indult 139 válaszadó intézmény. A kilenc esetben nem beszélhetünk a törvény adta hatásokról, hanem inkább korábban már kialakított hagyományokról, hiszen az első tanév második félévében lett a kérdés feltéve, amikor az intézmények túlnyomó része még nem dolgozott ki új programot egyéb feladatai miatt. Ezen intézmények közül kettő egyházi és kettő alapítványi fenntartású volt, melyek nagy hagyománnyal rendelkeznek a közösségi szolgálat terén, s saját kidolgozott programjuk van ehhez kapcsolódóan. Mind a kilenc intézmény feladatvállalására jellemző a helyi igényeknek való megfelelés, a helyben végzett segítő munka fontossága.

3. Településszerkezet és szociális érzékenyítés

A válaszadó intézmények országos eloszlását megvizsgálva az az előfeltevés igazolódni látszik, hogy minél kisebb egy település, annál biztosabb, hogy helyi beágyazottsága révén szociális érzékenyítést végez. A településszerkezetet vizsgálva a községi iskolák és városi intézmények szerveznek ilyen programokat elsősorban. Míg a 148 válaszadó intézmény 39%-a községben található és 5%-a nagyközségben s ezeken a településeken egyéni programok működnek, addig a városokban civil (pl. Vöröskereszt)

vagy állami szervek (pl.tűzoltóság) bevonásával valósulnak meg hasonló célt szolgáló programok. A válaszadó intézmények 30%-a városban, 14 %-a megye jogú városban, 4%-a megyeszékhelyen és 8%-a a fővárosban működik. Egyrészt tehát látszik egy egyértelmű tendencia, ami azt az irányt mutatja, hogy minél nagyobb a település, annál ritkábban működik a szociális kompetenciák fejlesztése az általános iskolákban. A fővárosi, látszólag nagyobb szám, magyarázható a nagyobb létszámú intézménnyel, és ezzel nem változtat a trenden a 8%-os pozitív válaszadás. Más oldalról viszont azt is mondhatjuk, hogy minden településtípus lehetővé teheti a szociális érzékenyítés ilyen módját, mégsem általános a szociális érzékenyítést célul kitűző programok megjelenése az általános iskolákban országosan.

1. ábra

2. ábra

A településtípusok közötti eltérő megoszlás magyarázható praktikus, szervezési okokkal, például hogy a nagyobb településeken nem ismerik már a különböző intézmények szakemberei egymást, és kevésbé tud egy iskola kapcsolatot teremteni az azonos településen más szektorokhoz tartozó intézményekkel spontán módon. Másrészt az is világosan látszik, hogy minél nagyobb a település, annál inkább intézményesült keretek között szervezi az ilyen típusú tevékenységeit, amennyiben szervez szociális tevékenységeket. A válaszokból az rajzolódik ki, hogy a személyes kapcsolatok hálója segíti és megalapozza a szociális érzékenyítést segítő programokat a kis településeken, de intézmények közti kapcsolatokként nem lehetetlen a működtetésük más településtípusokban sem.

A válaszadás országos megoszlása megfelel a kérdőívet kitöltők országos eloszlásának, illetve az általános iskolák országos területi jelenlétének arányával. Amely megyékben nagyobb a népesség és több intézmény található több program is van jelen a válaszadásban, ahol kevesebb az intézmény és kisebb a megye ott kevesebb, de minden megyében legalább egy program működik.

4. Közösségi szolgálat jellegű programok megoszlása témakörönként

A programok közösségi szolgálat tevékenységi területei közti megoszlása egyértelműen azt mutatja, hogy a legnagyobb számban a szociális irányultságú programok (84) vannak jelen. Ezt követik a környezetvédelmi (79), egészségügyi (59), kulturális (46), oktatási (33), katasztrófavédelmi (29) programok. Ha egyenként vesszük górcső alá az egyes tevékenységi köröket, megfigyelhető, hogy számos különböző irányú tevékenység van jelen mindegyik területen.

A szociális programok közül 49 az idősekkel való közös tevékenységet foglalja magába. Ez alatt a nyitott kérdésre adott válaszokból kiderül, hogy nemcsak a helyi idős otthon meglátogatását érthetjük ünnepek alkalmával, hanem van, ahol az idősek jönnek az iskolába korrepetálni, segíteni a diákoknak tanulmányaikban. Ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a programok többsége, bár nincs pontos adatunk, mert a rendszerességét nem minden válaszadó tüntette fel, az intézmények programjai évente néhány alkalomra korlátozódnak. 20 program a fogyatékkal élők segítségét foglalja magában, míg 12 egyéb tevékenységet, például prevenciós tevékenységet, segélyakciók, karitatív eseményekben, adományosztásban való részvételt, két esetben kortárssegítést, egy esetben pedig hajléktalanok támogatását.

A környezetvédelmi programok nagy többsége: 62 a mindenki által a fogalomhoz értendő tevékenységeket takar (ökoiskolai tevékenységek, fenntarthatóságra nevelés, hulladékgyűjtés). 13 kapcsolódik a közvetlen környezet szépítéséhez, falutakarítás, honismereti tevékenység a környezethez kapcsolódóan, 4 pedig állatgondozás, -mentéssel kapcsolatos tevékenységeket említ. Látható, hogy a különböző megfogalmazások fedhetik ugyanazt a tevékenységet pl. hulladékgyűjtés lehet a faluszépítés is, és az ökoiskolai tevékenységek között is szerepelhet területek takarítása. Ugyanakkor az is látszik, hogy nem minden esetben világos, hogy mit is értenek szociális érzékenyítés alatt, pl. honismeret.

3. ábra

Az oktatás kapcsán a válaszadók jól értelmezték a fogalmat, mert egy válasz kivételével minden válaszadó az óvodások, kisgyermekesek segítségét (28), osztálytársak, iskolatársak segítségét jelezte. Az az összefüggés is megjelenik a válaszokban, hogy valójában a tudatos kapcsolattartás az óvodákkal az egyértelműen az óvodások iskolaválasztásának segítségét szolgálja. Tehát az iskolák számára az utánpótlás biztosítása nem elhanyagolható cél, amikor közös programokat szerveznek többnyire az iskolában óvodáskorúaknak. A kultúrához sorolt tevékenységek is széles skálán helyezhetők el a meseolvasástól az énekkari fellépésen, hagyományőrzésen, rendezvényszervezésen át a színjátszásig. Itt sem lehet minden esetben egyértelműen megállapítani, hogy a jelzett tevékenységek mindegyike valóban szociális, társadalmi érzékenyítést szolgál, vagy a válaszadás kényszere szülte némelyiket.

A katasztrófavédelem körébe sorolt tevékenységek mutatják legkarakteresebben az intézményi együttműködés jeleit. Itt az iskolák a versenyfelkészítést leginkább a polgárőrséggel, tűzoltósággal, honvédelemmel közösen szervezik meg, az intézmények bevonása egyértelműen kimutatható. Azt a tanulságot is le lehet vonni a válaszok alapján, hogy bár a nemzeti Köznevelési Törvényben szerepel a közösségi

szolgálat fogalma, mégis a fogalom nem volt még világos az az adatfelvétel időpontjában az általános iskola pedagógusai, intézményvezetői számára.

4. ábra A fogalmi háló megjelenési gyakoriság szerint

5. Pedagógiai cél, tudatosság

A pedagógiai célra adott válaszok nagyon elgondolkodtatóak és alátámasztják a korábban már felvetett fogalmi tisztázatlanság problémáját. A válaszadók egyharmada tartotta csak fontosnak, hogy megnevezzen pedagógiai célt a programmal kapcsolatban. A válaszok jelentős része itt is széttartó, ritkán használják a tárgykörben ismeretes és használt fogalmi kategóriákat. A tolerancia 12 válaszban jelenik meg, az empátia 4, az önkéntesség fogalma 3 válaszban. 8 válaszban a felnőtt életre, munkavállalásra nevelés mellett megjelenik a családi életre nevelés is, ami a szociális érzékenyítéshez kapcsolható, de közvetlenül nehezen értelmezhető az adott kontextusban. Érdekes a pedagógiai tudatosság hiánya a programok kialakításában a válaszok alapján. A válaszadóknak csak egyharmada nevezett meg pedagógiai célt a közösségi szolgálathoz kapcsolódóan, de itt is további felkészültségbeli, módszertani támogatásra lenne szükség. Az önkéntesség, empátia, tolerancia, társadalmi felelősség, érzékenyítés vagy egyéb témához kapcsolódó fogalmak nem jelennek meg nagy számban a válaszadók megnyilatkozásaiban. A többség pedig nem lát a programok megszervezésében megnevezhető pedagógiai értéket, illetve ha pedagógiai célokat fogalmaz meg a kérdőív más kérdéseivel kapcsolatban, azokat nem köti feltétlenül össze a közösségi szolgálatnál megnevezett tevékenységekkel. Az online kérdőív az oktatás céljára vonatkozó kérdése (*Ön szerint melyek a legfontosabb szempontok az iskolai oktatás tekintetében?*) esetében nem látunk

szignifikáns különbséget azon iskolák között, ahol működik közösségi szolgálat, és azok között, ahol nem.

Az is kimutatható, hogy amely iskolákban működnek érzékenyítő programok, ott az átlagosnál nagyobb a pedagógiai hozzáadott érték, és kevesebb ezzel összefüggésben a diákok hiányzása. Ez összhangban van a közösségi szolgálatra vonatkozó amerikai kutatói tapasztalatokkal. (Christine I. Celio, Joseph Durlak, Allison Dymnicki, 2011.) Ugyanakkor nem mutat összefüggést az iskolai szocializációs helyzettel vagy a tanulmányi eredményekkel, tehát nem a jól teljesítő diákokat foglalkoztató intézmények vagy hátrányos helyzetű diákok iskoláinak sajátja az ilyen típusú programok megszervezése. Az amerikai kutatók elemzése azt mutatta ki, hogyan hatnak az ilyen típusú általános iskolai programok a diákok iskolához, tanuláshoz való viszonyára, tanulmányi eredményességükre.

Egyetlen intézmény tért ki az értékelési gyakorlatára válaszában egy dunavarsányi általános iskola részletesen leírva jó gyakorlatát. A bemutatás idézésre is érdemes: „...*Az ilyen és ehhez hasonló közösségi tevékenység értékelésére találtuk ki évekként ezelőtt ún. "Zöld könyvet". Ebben egész évben gyűlnek az értékelő matricák. Tanév végén, az utolsó napon a népes gyerekközösség részt vesz a záró eseményen, ami a "Reggeli az igazgatóval" címet viseli. Ilyenkor, egy jó hangulatú reggelizés közben, megbeszéljük az év legjobb pillanatait és elhangzik a hála és köszönet szava.*” A leírtak jól illusztrálják, hogy nagyon fontos a tevékenységekre való reflexió és az értékelés mindenképpen egész más módon kell, hogy történjen, mint az oktatás-nevelés tantárgyi területein. Az értékelés módja ugyanakkor rávilágít arra is, hogy nagyon fontos elem és a program meghatározója az iskola vezetésének hozzáállása a témához.

A programok elsősorban osztályfőnöki óra keretében, diák-önkormányzati szervezésben vagy szakköri, versenyfelkészítés részeként kerülnek megszervezésre. Ez a keret ott használható, ahol nincs távolság a program helyszíne és az iskola között.

6. A programok gyakorisága, az adaptáció szerepe

A tevékenységek megszervezésének gyakoriságába ad betekintést, hogy a válaszadók közül 47 fontosnak tartotta megemlíteni, hogy milyen gyakran tevékenykednek ilyen témakörben. Négyen utaltak arra, hogy évente 1-2 alkalommal kerül sor a tevékenységre. Húsz válaszadó ünnepekhez, jeles napokhoz kötötte a tevékenységeket. 23 válasz rendszerességet említ. Mivel egy iskola többféle programot is lebonyolít, ezért nem lehet teljes képet kapni a programok iskolai életbe ágyazottságáról, de feltételezhető, hogy a

többi olyan válasz, ahol nem jelent meg a rendszeresség szempontja, szóródik a felsoroltak között. Mivel itt jó gyakorlatok bemutatásáról van szó feltételezhető, hogy ahol a hétköznapiak része a szociális érzékenyítés, azok az intézmények kiemelték a rendszerességet, de egyértelmű adatunk erre vonatkozóan nincs.

Érdekes azt is megfigyelni, hogy a megszervezésre kerülő programok egy kis része (27) átvett program. A kis szám rávilágít arra, hogy Magyarországon ma még nem megszokott az ilyen típusú jó gyakorlatok adaptációja. Az egyházi intézmények szerveznek például karitatív programokat, de arra nincs törekvés, talán egyértelmű igény sem, hogy önkormányzati intézmény átvegyen máshol, pl. egyházi iskolában jól működő tevékenységeket. Inkább minden intézmény egyéni úton jár, ami lehet innovatív, de hatékonyak a rendszer egészét tekintve semmi esetre se nevezhető. Kivételt képeznek az ökoiskolai programok. Az ökoiskolák jó gyakorlatai terjedőben vannak az általános iskolák körében. 29 program kapcsolódik a katasztrófavédelem területéhez, ami szintén érdekes. Elsősorban katasztrófavédelmi versenyekre való felkészítés van jelen ilyen arányaiban kiemelkedő számban. Nehezen besorolható tevékenységek is megjelennek néhány esetben, mint az diákügyelet és IKT-felelős. Ezek a felelősségtudat erősítése tekintetében lehetnek a témához kapcsolódó tevékenységek, jelenthetnek fontos tapasztalatot a diákok számára, de nem biztos, hogy szociális érzékenyítő szerepük van. A kérdőívre adott válaszok rövidege miatt nem dönthető el ez a kérdés.

7. A fenntartó szerepe a szociális érzékenyítés területén

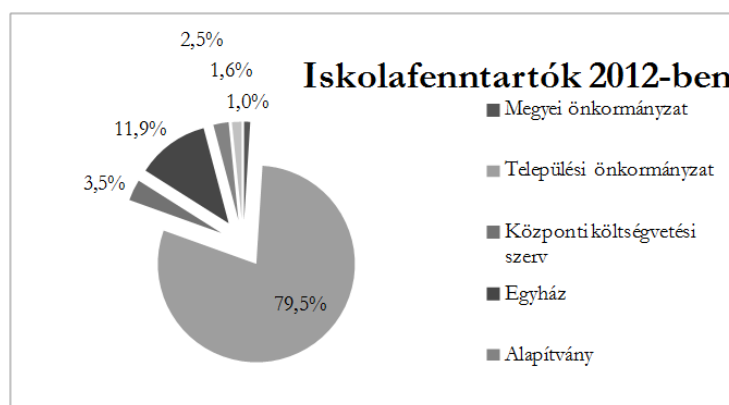
Fontos kérdésnek tűnik még, hogy a szociális érzékenyítést programjaikban megjelenítő iskolák milyen fenntartásúak. Az alábbi számításokban az egyházi fenntartású és nem egyházi fenntartású intézmények közötti különbségeket vizsgáltuk a közösségi szolgálat jellegű tevékenységet valamilyen formában szervező iskolák körében (N=148). Fontos kiemelni, hogy az alacsony elemszám miatt a talált szignifikáns különbségek is inkább figyelemfelhívó jelleggel értelmezhetőek, hiszen a mintában szereplő intézmények nem reprezentálják a hazánkban közösségi szolgálatot folytató általános iskolák alapsokaságát. Az online vezetői kérdőív kitöltése önkéntes volt, emellett az iskolában tapasztalható helyzetkép tekintetében önbevallásos: tehát az igazgató saját megítélésére voltunk kíváncsiak a vizsgálat során.

BODÓ MÁRTON- SCHNELLBACH-SIKÓ DÓRA: HOL TART MA A SZOCIÁLIS,
TÁRSADALMI ÉRZÉKENYÍTÉS AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁKBAN?

Megyei önkormányzat	32	ÖSSZESEN: 2616	1,0%
Települési önkormányzat	2584		79,5%
Központi költségvetési szerv		113	3,5%
Egyház		388	11,9%
Alapítvány		81	2,5%
Egyéb		53	1,6%
ÖSSZESEN:		3252	

1. táblázat Fenntartók szerinti megoszlás

Forrás: Főbb közoktatási adatok <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp>

5. ábra

Önkormányzat	125
Egyéb (egyetem)	1
Egyház	16
Alapítvány	6

2. táblázat. Fenntartók szerinti megoszlás az Egész napos iskola online vezetői kérdőívben közösségi szolgálattal kapcsolatos gyakorlattal rendelkezők körében:

6. ábra

Arányaiban az összes válaszadótól nem tér el jelentős mértékben a közösségi szolgálatot teljesítők aránya a fenntartókat figyelembe véve; az alapítványok aránya kicsit nagyobb, ahogy az egyházi intézmények száma kicsit kisebb. Nem állíthatjuk, hogy ezt a tevékenységet a fenntartás befolyásolná jelentős mértékben. Legfeljebb az állítható, hogy az alapítványi és egyházi fenntartású intézmények számára evidens, hogy a szociális érzékenyítésnek is meg kell jelennie az iskola programjai között.

Összegzés

Elmondható, hogy létezik az általános iskolák egy részében, azokban, amelyek az egész napos iskola koncepcióját fontosnak tartják, olyan program, ami a társadalmi érzékenyítést szolgálja, célozza. A település-szerkezet is befolyásolja a szociális érzékenyítés meglétét, amely alapvetően egyéni ötletekre építve egy pedagógiaiilag ma még kevésbé tudatos eleme az általános iskolák életének. A szociális tevékenységek jelennek meg legnagyobb számban, de a programok léte nem függ össze az intézmény szocializációs helyzetével vagy a tanulmányi eredményekkel, tehát nem a jól teljesítő diákokat foglalkoztató iskolák vagy hátrányos helyzetű diákok nevelés-oktatási intézményeinek sajátja az ilyen típusú programok megszervezése.

Számos szakember példaértékű munkájának köszönhetően léteznek az óvodák, általános iskolák számára szociálisan érzékenyítő programok

Magyarországon. 2012. szeptember 1-jétől a középiskolák számára kötelező módon megjelent a közösségi szolgálat 50 órája, amely lehetőséget teremt a 14 és 18 éves korosztály számára is, hogy az élménypedagógia segítségével megerősítsék ilyen irányú kompetenciájukat. Ugyanakkor a gyakorlat azt mutatja, hogy ezek a programok nincsenek egyértelműen jelen az ország iskoláiban, miközben társadalmilag egyre fontosabb lenne nemcsak az általános iskolákban, de az óvodákban is. Sürgető feladat a meglévő programok összehangolása és implementálása országosan. Mindezek a programok a köznevelés rendszerében egymást erősíthetnék, és az általános iskolai felkészítés hatással lehetne az érettségit adó intézmények közösségi szolgálatos programjára. Pótolhatná a szociális érzékenyítést azok számára, akik nem szerezték érettségit, nem találkoznak későbbi tanulmányuk vagy pályájuk során ilyen szociális érzékenyítő tevékenységgel, ami értékrendjüket, társadalmi érzékenységüket pozitívan alakíthatná, megerősíthetné.

Felhasznált irodalom

- Christine I. Celio, Joseph Durlak, Allison Dymnicki (2011): A Meta-analysis of the Impact of Service-Learning on Students. *Journal of Experiential Education*, 34. 164-181.
- Józsa Krisztián-Zentai Gabriella (2007): Hátrányos helyzetű óvodások játékos fejlesztése a DIFER Programcsomag alapján. *Új Pedagógiai Szemle*, 17, 5-17.
- Nagy József (2000): XXI: századi nevelés, Osiris Kiadó, Budapest.
- Stephens, T. (1992): *Social skills in the classroom*. Psychological Assessment Resources, Odessa.
- Tari Annamária (2011): *Z generáció*. Tericum Kiadó, Budapest.
- Zsolnai Anikó (2001): *Kötődés és nevelés*. Eötvös József Kiadó, Budapest.
- Zsolnai Anikó (2008): A szociális készségek fejlődése és fejlesztése gyermekkorban. *Iskolakultúra Online*, 2, 119-140.